

GLOBAL TRANSFORMATSIYA KONTEKSTIDA MIGRATSIYA JARAYONLARINI KOMPLEKS O'RGANISH METODOLOGIYASI

B.O.Saidov¹

1. O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vaziri, psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Mas'ul muallif: Saidov Baxtiyor Odilovich, O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vaziri, psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

Received: 17 Oktabr 2026
Accepted: 22 Oktabr 2026
Published: 27 Oktabr 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Saidov, B. O. GLOBAL TRANSFORMATSIYA KONTEKSTIDA MIGRATSIYA JARAYONLARINI KOMPLEKS O'RGANISH METODOLOGIYASI / B. O. Saidov // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 10, № 2. — B. 420–425.

Annotatsiya. Mazkur maqolada global transformatsiya sharoitida migratsiya jarayonlarini kompleks o'rganishning nazariy va metodologik asoslari tahlil qilinadi. Globallashuv, xalqaro mehnat taqsimoti, iqtisodiy nomutanosiblik, demografik o'zgarishlar, ekologik muammolar va geosiyosiy jarayonlarning aholi harakatchanligiga ta'siri o'zaro bog'liqlikda ko'rib chiqiladi. Migratsiyani faqat iqtisodiy manfaatlar yoki hududiy ko'chish bilan izohlashning cheklangan jihatlari asosanib, uni ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, demografik va ekologik omillar birligida tadqiq etish zarurligi yoritiladi. Maqolada tizimli tahlil, qiyosiy-tarixiy yondashuv, institutsional tahlil, statistik tahlil va sifat tadqiqotlarini uyg'unlashtirish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, migratsiya oqimlarini o'rganishda miqdoriy ma'lumotlar bilan bir qatorda migrantlarning individual tajribasi, ijtimoiy tarmoqlari va institutsional muhitini hisobga olish muhimligi ta'kidlanadi. Tadqiqot natijasida migratsiya jarayonlarini kompleks baholash uchun ko'p darajali va fanlararo metodologik yondashuvning konseptual asoslari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: global transformatsiya, migratsiya, globallashuv, fanlararo yondashuv, metodologiya, xalqaro mehnat migratsiyasi, demografik o'zgarishlar, migratsiya siyosati, ijtimoiy moslashuv.

МЕТОДОЛОГИЯ КОМПЛЕКСНОГО ИЗУЧЕНИЯ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛЬНОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и методологические основы комплексного изучения миграционных процессов в условиях глобальной трансформации. Взаимосвязь глобализации, международного разделения труда, экономического неравенства, демографических изменений, экологических проблем и геополитических процессов анализируется с точки зрения их влияния на мобильность населения. Обосновывается ограниченность подходов, объясняющих миграцию исключительно экономическими мотивами или территориальным перемещением населения. Подчеркивается необходимость исследования миграции как многомерного процесса, формируемого совокупностью социальных, экономических, политических, демографических и экологических факторов. Рассматриваются возможности сочетания системного анализа, сравнительно-исторического подхода, институционального анализа, статистических методов и качественных исследований. Особое внимание уделяется необходимости учитывать не только количественные показатели миграции, но и индивидуальный опыт мигрантов, социальные сети и институциональные условия. По итогам исследования предлагаются концептуальные основы междисциплинарного и многоуровневого методологического подхода к комплексной оценке миграционных процессов.

Ключевые слова: глобальная трансформация, миграция, глобализация, междисциплинарный подход, методология, международная трудовая миграция, демографические изменения, миграционная политика, социальная адаптация.

METHODOLOGY FOR THE COMPREHENSIVE STUDY OF MIGRATION PROCESSES IN THE CONTEXT OF GLOBAL TRANSFORMATION

Abstract. This article examines the theoretical and methodological foundations for the comprehensive study of migration processes in the context of global transformation. It explores the interrelationships between globalization, the international division of labour, economic inequalities, demographic change, environmental challenges, and geopolitical developments in shaping human mobility. The limitations of approaches that explain migration solely in terms of economic incentives or territorial movement are discussed. Migration is conceptualized as a multidimensional process shaped by interconnected social, economic, political, demographic, and environmental factors. The article considers the potential for integrating systems analysis, comparative-historical approaches, institutional analysis, statistical methods, and qualitative research. Particular attention is given to the importance of combining quantitative migration data with evidence concerning migrants' individual experiences, social networks, and institutional

environments. The study proposes a conceptual framework for a multidisciplinary and multilevel methodology aimed at a more comprehensive assessment of migration processes.

Keywords: global transformation, migration, globalization, interdisciplinary approach, methodology, international labour migration, demographic change, migration policy, social adaptation.

Kirish. Zamonaviy dunyoda kechayotgan global transformatsiya jarayonlari jamiyatlarning iqtisodiy tuzilishi, siyosiy munosabatlari, demografik rivojlanishi va ijtimoiy tashkil topish shakllariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi, xalqaro ishlab chiqarish zanjirlarining kengayishi, mehnat bozorlarining o'zaro bog'lanishi, transport imkoniyatlarining ortishi hamda ekologik va geosiyosiy muammolarning kuchayishi insonlarning hududiy harakatchanligini yangi sharoitlarga moslashtirmoqda. Shu sababli migratsiya bugungi kunda faqat aholining bir hududdan boshqa hududga ko'chishi emas, balki global iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlarning shakllanishiga ta'sir etuvchi murakkab jarayon sifatida namoyon bo'lmoqda.

Migratsiya masalasining dolzarbligi, avvalo, uning kelib chiqish sabablari va oqibatlarining ko'p qirrali ekanligi bilan belgilanadi. Mehnat daromadlari o'rtasidagi tafovut, bandlik imkoniyatlari, ta'lim olish istagi, oilaviy aloqalar, xavfsizlik muammolari va ekologik sharoitlar migratsion qarorlarning shakllanishida turli darajada ishtirok etadi. Ayrim holatlarda migratsiya insonning iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytirsa, boshqa vaziyatlarda u majburiy ko'chish, ijtimoiy himoyaning yetishmasligi yoki yashash sharoitlarining yomonlashuvi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Demak, migratsiya jarayonlarini birgina sabab bilan izohlash ularning haqiqiy mazmunini to'liq ochib bermaydi.

Xalqaro migratsiyaning ko'lami va tarkibi ham ushbu masalani tizimli o'rganish zarurligini ko'rsatadi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Iqtisodiy va ijtimoiy masalalar departamenti ma'lumotlariga ko'ra, 2020-yilda xalqaro migrantlar soni dunyo bo'yicha 281 million kishiga yetgan va bu jahon aholisining taxminan 3,6 foizini tashkil etgan [1]. Xalqaro migratsiya tashkilotining 2024-yilgi Jahon migratsiyasi hisobotida ham migratsiya oqimlari, migrantlarning ijtimoiy-demografik xususiyatlari, majburiy ko'chish, gender omillari va iqlim o'zgarishi bilan bog'liq harakatchanlik masalalari o'zaro aloqador holda tahlil qilinadi [2]. Ushbu ma'lumotlar migratsiyani faqat statistik ko'rsatkichlar orqali emas, balki uni yuzaga keltiruvchi va uning natijasida shakllanuvchi jarayonlar bilan birgalikda o'rganish muhimligini anglatadi.

Migratsiya tadqiqotlarining yana bir muhim jihati shundaki, global o'zgarishlar turli mamlakatlar va ijtimoiy guruhlariga bir xil ta'sir ko'rsatmaydi. Bir mamlakat uchun mehnat migratsiyasi ishchi kuchi tanqisligini qoplash va iqtisodiy faollikni oshirish vositasi bo'lsa, boshqa mamlakat uchun u ishchi kuchining chiqib ketishi, ayrim kasblar bo'yicha kadrlar yetishmovchiligi yoki oilaviy munosabatlarning o'zgarishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, migrantlarning yuboradigan pul o'tkazmalari, yangi bilim va ko'nikmalarni olib kelishi, transmilliy aloqalarning rivojlanishi ham kelib chiqish hududlarining iqtisodiy va ijtimoiy hayotiga ta'sir ko'rsatadi. Mazkur holatlar migratsiyaning oqibatlarini kelib chiqish mamlakati, boriladigan mamlakat, tranzit hudud va migrantning o'zi nuqtayi nazaridan alohida hamda o'zaro bog'liq ravishda baholashni talab etadi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi global transformatsiya sharoitida migratsiya jarayonlarini kompleks o'rganishga imkon beruvchi nazariy-metodologik yondashuvlarni aniqlash, ularning o'zaro to'ldiruvchi xususiyatlarini ochib berish va amaliy tadqiqotlarda qo'llash mumkin bo'lgan konseptual modelni ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun migratsiyaning asosiy nazariy talqinlarini tahlil qilish, global omillar bilan mahalliy sharoitlar o'rtasidagi aloqalarni aniqlash, miqdoriy va sifat metodlarining imkoniyatlarini baholash hamda migratsiya siyosatini o'rganishning institutsional jihatlarini yoritish vazifalari belgilandi.

Tadqiqotning ilmiy ahamiyati migratsiyani bir nechta fan doirasida alohida o'rganish bilan cheklanmasdan, turli fanlarning nazariy va metodologik imkoniyatlarini yagona tahliliy doirada birlashtirish zaruriyatini asoslashda namoyon bo'ladi. Bunda migratsiya jarayonining makro darajadagi global omillari, mezo darajadagi institutsional va ijtimoiy tarmoqlari hamda mikro darajadagi individual qarorlarining o'zaro munosabati markaziy o'rin tutadi.

Adabiyotlar tahlili. Migratsiya jarayonlarini ilmiy o'rganish uzoq tarixga ega bo'lib, uning nazariy asoslari iqtisodiyot, sotsiologiya, demografiya, geografiya, siyosatshunoslik va xalqaro munosabatlar doirasida shakllangan. Dastlabki migratsiya tadqiqotlarida hududiy ko'chishning qonuniyatlari, masofa, iqtisodiy imkoniyatlar va aholi joylashuvi o'rtasidagi bog'liqlik muhim o'rin egallagan. E. G. Ravensteynning migratsiya qonuniyatlariga bag'ishlangan tadqiqotlari aholining ko'chish yo'nalishlari va masofa omilini tizimli tahlil qilishga asos yaratgan [3]. Ushbu yondashuv migratsiya geografiyasini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etgan bo'lsa-da, zamonaviy sharoitda migratsiyaning siyosiy, madaniy, institutsional va ekologik omillarini ham hisobga olish zarur.

Neoklassik iqtisodiy yondashuv migratsiyani hududlar va mamlakatlar o'rtasidagi ish haqi, bandlik va iqtisodiy imkoniyatlar tafovuti bilan izohlaydi. Mazkur qarashga ko'ra, insonlar kutilayotgan daromad va xarajatlarni solishtirib, o'z iqtisodiy manfaatlariga mos qaror qabul qiladilar. Biroq bunday tushuntirish migratsiyaning barcha ko'rinishlarini qamrab olmaydi, chunki bir xil iqtisodiy sharoitda yashovchi insonlarning hammasi ham ko'chib ketmaydi. Moliyaviy resurslar, axborotga ega bo'lish, oilaviy majburiyatlar, ijtimoiy tarmoqlar va huquqiy cheklovlar migratsiya qarorlariga turlicha ta'sir ko'rsatadi.

D. Massey va hammualliflar tomonidan ishlab chiqilgan xalqaro migratsiya nazariyalari tahlili migratsiyani izohlashda iqtisodiy, institutsional va ijtimoiy omillarni birgalikda hisobga olish zarurligini ko'rsatadi [4]. Xususan, migratsiya tarmoqlari yondashuvi avval ko'chib ketgan shaxslarning qarindoshlik, do'stlik va hamjamiyat aloqalari keyingi migratsiya qarorlarini yengillashtirishi mumkinligini tushuntiradi. Shu tariqa migratsiya faqat dastlabki iqtisodiy tafovutlar natijasi bo'lib qolmay, vaqt o'tishi bilan o'zini davom ettiruvchi ijtimoiy mexanizmlarga ham ega bo'ladi.

X. de Haas, S. Castles va M. J. Millerning "The Age of Migration" asarida migratsiya globallashtirish bilan chambarchas

bog'liq bo'lgan, kelib chiqish va boriladigan jamiyatlarni bir vaqtning o'zida o'zgartiruvchi jarayon sifatida tahlil qilinadi [5]. Mualliflarning yondashuvi migratsiya nazariyalarini turli mintaqalar tajribasi bilan bog'lash, migrantlarning o'ziga xos tajribalarini hisobga olish va migratsiya siyosatining ta'sirini baholashga imkon beradi. Ushbu qarash global transformatsiya sharoitida migratsiyani faqat jo'natuvchi va qabul qiluvchi hududlar o'rtasidagi demografik almashinuv sifatida emas, balki ko'p yo'nalishli ijtimoiy o'zgarishlar tizimi sifatida o'rganish uchun metodologik asos yaratadi.

Migratsiya va rivojlanish o'rtasidagi munosabatlarni o'rganuvchi adabiyotlarda pul o'tkazmalari, inson kapitali, kasbiy malakalar, tadbirkorlik faoliyati va oilaviy farovonlik masalalariga alohida e'tibor beriladi. BMTning 2024-yilda e'lon qilingan xalqaro migratsiya va barqaror rivojlanish haqidagi tadqiqotida migratsiya iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik rivojlanish o'lchovlari bilan o'zaro bog'liq holda ko'rib chiqiladi [6]. Bu yondashuv migratsiyaning natijalarini faqat yalpi iqtisodiy ko'rsatkichlar bilan cheklamasdan, tengsizlik, ijtimoiy himoya, gender munosabatlari va barqaror rivojlanish maqsadlari nuqtayi nazaridan ham baholash zarurligini ko'rsatadi.

Xalqaro migratsiya tashkilotining "World Migration Report 2024" hisobotida migrantlar tarkibi, mehnat migratsiyasi, majburiy ko'chish, gender xususiyatlari, iqlim o'zgarishi va migratsiyani global miqyosda boshqarish masalalari qamrab olingan [2]. Mazkur hisobotning metodologik jihatdan muhim tomoni migratsiyani bir-biridan ajralgan hodisalar yig'indisi sifatida emas, balki turli miqyoslarda kechadigan, o'zaro ta'sirlashuvchi jarayonlar majmui sifatida tahlil qilishga imkon berishidir. Shu bilan birga, statistik ma'lumotlar migratsiya oqimlarining umumiy ko'lamini ko'rsatsada, ayrim migrantlarning nima sababdan ko'chishga qaror qilgani, qanday to'siqlarga duch kelgani va yangi muhitga qanday moslashganini to'liq ochib bera olmaydi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mavjud nazariyalar migratsiyaning muayyan tomonlarini chuqur tushuntiradi, biroq global transformatsiya sharoitida ularni o'zaro bog'liq holda qo'llash talab etiladi. Iqtisodiy yondashuv moddiy manfaatlarini, sotsiologik yondashuv ijtimoiy tarmoqlarni, demografik yondashuv aholi tarkibi va harakatini, siyosatshunoslik institutsional sharoitlarni, ekologik yondashuv esa tabiiy muhit bilan bog'liq xavflarni tahlil qilishga yordam beradi. Shuning uchun kompleks metodologiyaning vazifasi mavjud nazariyalardan birini mutlaq ustun qo'yish emas, balki tadqiqot savoliga muvofiq ravishda ularning tushuntirish imkoniyatlarini birlashtirishdan iborat.

Metodologiya. Mazkur tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega bo'lib, global transformatsiya va migratsiya jarayonlari o'rtasidagi aloqalarni ochib berish uchun fanlararo metodologik yondashuvga tayanadi. Tadqiqotning metodologik asosini tizimli tahlil, qiyosiy-tarixiy yondashuv, institutsional tahlil, ilmiy adabiyotlarni mazmuniy o'rganish va konseptual umumlashtirish tashkil etadi. Ushbu metodlarning uyg'un qo'llanishi migratsiyani alohida omillar ta'sirida yuzaga keldigan hodisa sifatida emas, balki turli darajalardagi iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy va ekologik munosabatlar bilan bog'liq dinamik tizim sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Tizimli tahlil migratsiya jarayonining tarkibiy qismlari va ular o'rtasidagi o'zaro ta'sirlarni aniqlashga xizmat qiladi. Ushbu yondashuvda global iqtisodiy o'zgarishlar, davlatlarning migratsiya siyosati, mehnat bozoridagi talab, ijtimoiy tarmoqlar va individual qarorlar o'zaro bog'liq elementlar sifatida ko'rib chiqiladi. Masalan, qabul qiluvchi mamlakatda ayrim sohalarga ishchi kuchiga bo'lgan talabning ortishi migratsiya imkoniyatlarini kengaytirishi mumkin, biroq mazkur imkoniyatlarning amalda ro'yobga chiqishi viza tartiblari, kasbiy malakani tan olish, til bilish va migrantning moliyaviy resurslariga ham bog'liq bo'ladi. Demak, bir omilning ta'siri boshqa omillarning xususiyatlari bilan belgilanadi.

Qiyosiy-tarixiy yondashuv migratsiya jarayonlarining vaqt va makon bo'yicha o'zgarishini aniqlash uchun qo'llanadi. Turli davrlarda kuzatilgan migratsiya oqimlarini qiyoslash orqali iqtisodiy inqirozlar, siyosiy beqarorlik, transport va aloqa vositalarining rivojlanishi hamda migratsiya siyosatidagi o'zgarishlarning aholi harakatchanligiga ta'sirini baholash mumkin. Bunda tarixiy o'xshashliklarni aniqlash bilan birga, turli davrlar va hududlarning o'ziga xos sharoitlarini ham hisobga olish lozim. Chunki tashqi jihatdan o'xshash migratsiya oqimlari turli ijtimoiy va institutsional sabablarga ega bo'lishi mumkin.

Institutsional tahlil migratsiya jarayonlarini tartibga soluvchi qonunchilik, davlat siyosati, mehnat bozori qoidalari, xalqaro kelishuvlar va ijtimoiy himoya mexanizmlarining rolini o'rganishga qaratiladi. Migratsiya oqimlarining shakllanishi faqat iqtisodiy ehtiyoj bilan belgilanmaydi; ularning qonuniyligi, xavfsizligi va davomiyligi ko'p jihatdan davlatlar yaratgan huquqiy va tashkiliy sharoitlarga bog'liq. Shu nuqtayi nazardan, migratsiya siyosatining samaradorligini baholashda rasmiy tartiblarning mavjudligini qayd etishning o'zi yetarli emas. Ushbu tartiblarning amalda qay darajada ishlashi, migrantlar huquqlarini himoya qilishi va mehnat ekspluatatsiyasi xavfini kamaytirishi ham tahlil qilinishi kerak.

Miqdoriy metodlar migratsiya jarayonlarining ko'lemi, tarkibi va dinamikasini aniqlashda muhim o'rin tutadi. Xalqaro migrantlar soni, yosh va jins tarkibi, migratsiya yo'nalishlari, bandlik holati, pul o'tkazmalari va qaytib kelish ko'rsatkichlari kabi ma'lumotlar migratsiyaning umumiy manzarasini shakllantiradi. Biroq statistik ma'lumotlardan foydalanishda ularning ta'riflari, qamrovi va yig'ish davri o'rtasidagi farqlarni hisobga olish zarur. Masalan, chet elda tug'ilgan aholi soni bilan xorijiy fuqarolar soni bir xil ko'rsatkich emas. Xuddi shuningdek, vaqtinchalik mehnat migrantlari, doimiy yashash uchun ko'chgan shaxslar va majburiy ko'chirilgan aholini yagona toifaga birlashtirish ayrim muhim tafvutlarni yashirishi mumkin.

Sifat metodlari migratsiyaning insoniy va ijtimoiy mazmunini chuqurroq tushunish imkonini beradi. Yarim tuzilgan intervyular, hayotiy tarixlarni o'rganish, fokus-guruhlar va hujjatlarning mazmuniy tahlili orqali migratsiya qarorlarining shakllanishi, oilaviy strategiyalar, ijtimoiy moslashuv, kamsitish holatlari va migrantlarning institutsional xizmatlardan foydalanish tajribasi o'rganiladi. Ushbu metodlar statistik ko'rsatkichlar ortida turgan sabab va mexanizmlarni aniqlashtirishi mumkin. Biroq sifat tadqiqotlarining natijalarini barcha migrantlarga avtomatik ravishda tatbiq etish to'g'ri emas; tanlangan ishtirokchilar, tadqiqot hududi va ma'lumot yig'ish sharoitlari natijalarni talqin qilishda e'tiborga olinishi

lozim.

Kompleks metodologiyaning asosiy tamoyillaridan biri miqdoriy va sifat ma'lumotlarini o'zaro tekshirish, ya'ni triangulyatsiya qilishdir. Masalan, rasmiy statistikada muayyan hududdan tashqi migratsiya ko'paygani aniqlansa, intervyular orqali ushbu o'sishning mehnat bozori, oilaviy qarorlar, migratsiya tarmoqlari yoki huquqiy sharoitlar bilan bog'liqligi o'rganilishi mumkin. Agar turli manbalardan olingan ma'lumotlar bir-biriga mos kelmasa, bunday tafovutni yashirish emas, balki uning sabablarini aniqlash muhimdir. Ma'lumotlar o'rtasidagi farq hisobga olish usullarining turlicha ekanligi, norasmiy migratsiyaning statistikada to'liq aks etmasligi yoki respondentlarning tajribalari o'rtasidagi tafovutlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Tadqiqotning konseptual doirasida migratsiya uchta o'zaro bog'liq darajada ko'rib chiqiladi. Makro daraja global iqtisodiyot, demografik o'zgarishlar, ekologik xavflar va davlatlararo siyosiy munosabatlarni qamrab oladi. Mezo daraja oilalar, diasporalar, ijtimoiy tarmoqlar, ishga yollash tizimlari, vositachilar va mahalliy institutlarning rolini ifodalaydi. Mikro daraja esa shaxsning migratsiya to'g'risidagi qarori, resurslari, kutilmalari, xavflarni baholashi va yangi muhitga moslashuvini o'z ichiga oladi. Ushbu darajalar o'rtasidagi aloqalar bir tomonlama emas: global o'zgarishlar individual qarorlarga ta'sir ko'rsatgani kabi, migrantlarning pul o'tkazmalari, kasbiy tajribasi va transmilliy aloqalari ham mahalliy iqtisodiyot hamda ijtimoiy munosabatlarni o'zgartirishi mumkin.

Metodologik yondashuvning ishonchligini ta'minlashda tadqiqot etikasi ham muhim ahamiyatga ega. Migrantlar bilan ishlash jarayonida shaxsiy ma'lumotlarning maxfiyligi, xabardor qilingan rozilik, ishtirokchilarning xavfsizligi va zaif holatdagi guruhlarining manfaatlarini himoya qilish talab etiladi. Ayniqsa, huquqiy maqomi noaniq bo'lgan, majburiy ko'chishga uchragan yoki mehnat ekspluatatsiyasini boshdan kechirgan shaxslar bilan suhbat o'tkazishda ehtiyotkorlik zarur. Tadqiqot natijalari migrantlarni bir xil xususiyatlarga ega guruh sifatida tasvirlamasligi, ularning ichki xilma-xilligini va muayyan vaziyatga bog'liq tajribalarini hisobga olishi lozim.

Natijalar. Nazariy manbalar va metodologik yondashuvlarning tahlili migratsiya jarayonlarini kompleks o'rganish uchun bir nechta o'zaro bog'liq ilmiy xulosalarni shakllantirish imkonini berdi. Birinchi navbatda, migratsiyani faqat iqtisodiy sabablar bilan izohlash uning mazmunini to'liq qamrab olmaydi. Daromad va bandlik imkoniyatlari muhim omillar bo'lsa-da, migratsion qarorlarning shakllanishi oilaviy munosabatlar, ijtimoiy tarmoqlar, siyosiy xavfsizlik, huquqiy sharoitlar, ta'lim imkoniyatlari va ekologik muhit bilan ham bog'liq. Shuning uchun migratsiyani tahlil qilishda sabablarning o'zaro ta'sirini aniqlash alohida omillarning ta'sirini sanab o'tishdan ko'ra kengroq tushuntirish imkonini beradi.

Ikkinchi muhim natija migratsiya jarayonlarini ko'p darajali tahlil qilish zarurati bilan bog'liq. Global iqtisodiy va siyosiy o'zgarishlar migratsiya uchun umumiy sharoit yaratishi mumkin, biroq bu sharoitning aniq migratsion qarorga aylanishi mahalliy institutlar, oilaviy strategiyalar, ijtimoiy aloqalar va shaxsiy imkoniyatlarga bog'liq. Shu sababli makro, mezo va mikro darajalarni birgalikda o'rganish migratsiya oqimlarining nima uchun ayrim hududlarda kuchayishi, boshqa hududlarda esa nisbatan cheklangan bo'lib qolishini tushuntirishga yordam beradi.

Uchinchi natija migratsiya statistikasi va sifat ma'lumotlarini birgalikda qo'llashning metodologik ahamiyatidir. Statistik ko'rsatkichlar migratsiya oqimlarining ko'lamini, tarkibi va yo'nalishini aniqlashga yordam bersa, sifat tadqiqotlari ushbu oqimlarning shakllanish mexanizmlari va migrantlar boshidan kechiradigan ijtimoiy jarayonlarni tushuntiradi. Demak, miqdoriy va sifat metodlarining birgalikda qo'llanishi alohida metodlar orqali olinadigan natijalarni o'zaro to'ldiradi va tadqiqot xulosalarining asoslanganligini oshiradi.

To'rtinchi natija migratsiyaning oqibatlarini ko'p mezonli baholash zarurligini ko'rsatadi. Migratsiya iqtisodiy daromadlar va bandlikka ta'sir qilish bilan birga, oilaviy munosabatlar, gender rollari, bolalarning ta'lim olishi, ijtimoiy moslashuv, kasbiy malakalarning taqsimlanishi va hududiy rivojlanish jarayonlariga ham ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ushbu oqibatlar migrantlar, ularning oilalari, kelib chiqish hududlari va qabul qiluvchi jamiyatlarda turlicha namoyon bo'ladi. Shu sababli migratsiyaning natijalarini yagona ijobiy yoki salbiy baho bilan ifodalash o'rniga, ularni turli guruhlar va vaqt oralig'i bo'yicha alohida o'rganish maqsadga muvofiq.

Beshinchi natija institutsional muhitga migratsiya jarayonlaridagi muhim o'rnini tasdiqlovchi nazariy xulosadir. Migratsiyaning huquqiy tartibga solinishi, mehnat shartnomalarining shaffofligi, kasbiy malakani tan olish, ijtimoiy xizmatlardan foydalanish va migrantlarning huquqiy himoyasi ularning xavfsizligi hamda moslashuviga ta'sir ko'rsatadi. Shunday ekan, migratsiya siyosatini baholashda qabul qilingan me'yoriy hujjatlar bilan bir qatorda, ularning amaliy ijrosi va migrantlar uchun real imkoniyatlar yaratish darajasini ham o'rganish lozim.

Oltinchi natija global transformatsiya sharoitida ekologik va texnologik omillarni migratsiya tadqiqotlariga kiritish zarurati bilan izohlanadi. Iqlim o'zgarishi, suv va yer resurslarining cheklanishi, tabiiy ofatlar hamda yashash muhitining yomonlashuvi ayrim hududlarda aholining harakatchanligiga ta'sir qilishi mumkin. Biroq ekologik omillarni migratsiyaning yagona sababi sifatida talqin qilish to'g'ri emas, chunki ularning ta'siri iqtisodiy resurslar, davlat siyosati, infratuzilma va ijtimoiy himoya imkoniyatlari bilan belgilanadi. Xuddi shuningdek, raqamli texnologiyalar migratsiya haqidagi axborotga kirishni yengillashtirishi mumkin, ammo bu imkoniyatlardan foydalanish hamma guruhlar uchun teng emas.

Umumlashtirilgan holda, tadqiqot natijalari migratsiya jarayonlarini o'rganish uchun tizimli, ko'p darajali va fanlararo metodologik modelni qo'llash maqsadga muvofiqligini ko'rsatadi. Mazkur model global omillarni mahalliy sharoitlar va individual tajribalar bilan bog'lash, statistik ma'lumotlarni sifat dalillari bilan tekshirish hamda migratsiyaning sabab va oqibatlarini birgalikda baholashga asoslanadi. Ta'kidlash joizki, ushbu xulosalar nazariy adabiyotlar va metodologik yondashuvlarning tahliliga asoslangan bo'lib, alohida empirik ma'lumotlar to'plami asosida

hisoblangan statistik natijalar sifatida talqin qilinmasligi kerak.

Muhokama . Migratsiyani kompleks o'rganishning metodologik imkoniyatlari, eng avvalo, uning turli fanlar tomonidan turlicha izohlanishi bilan bog'liq. Iqtisodiy yondashuv insonlarning daromad, bandlik va iqtisodiy xavfsizlikka doir manfaatlarini tahlil qilsa, sotsiologik yondashuv ijtimoiy tarmoqlar, oilaviy munosabatlar va guruhii aloqalarning rolini ochib beradi. Demografik tahlil aholi tarkibi va hududiy taqsimotdagi o'zgarishlarni aniqlashga yordam beradi, siyosatshunoslik esa davlatlarning migratsiya siyosati, xalqaro hamkorlik va huquqiy tartibga solish mexanizmlarini o'rganadi. Ushbu yondashuvlarning har biri alohida ahamiyatga ega, biroq ularni o'zaro bog'lash migratsiyaning ko'p qirrali xususiyatlarini to'liqroq tushunish imkonini beradi.

Shu bilan birga, fanlararo yondashuv turli nazariyalarni mexanik ravishda birlashtirishni anglatmaydi. Har bir metodning qaysi savolga javob berishi, qanday ma'lumotlarga tayanishi va qanday cheklovlariga ega ekanligi oldindan aniqlanishi lozim. Masalan, statistik tahlil migratsiya va ishsizlik o'rtasida bog'liqlik mavjudligini ko'rsatishi mumkin, biroq ushbu bog'liqlikning sababiy xususiyatga ega ekanini mustaqil ravishda isbotlamaydi. Buning uchun vaqt bo'yicha kuzatuvlar, hududlararo taqqoslash, muqobil izohlarni tekshirish yoki sifat ma'lumotlari bilan qo'shimcha tahlil o'tkazish talab etilishi mumkin. Demak, metodologik puxtalik nafaqat bir nechta metoddan foydalanish, balki olingan natijalarni to'g'ri talqin qilish bilan ham belgilanadi.

Global transformatsiya sharoitida migratsiya oqimlari va davlat siyosati o'rtasidagi munosabatlar ham alohida e'tiborni talab qiladi. Davlatlar bir tomondan mehnat bozoridagi ehtiyojlarni qondirish, xalqaro iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish va migrantlarning huquqlarini himoya qilishga intilsa, boshqa tomondan chegaralarni boshqarish, xavfsizlikni ta'minlash va ichki mehnat bozorini tartibga solish vazifalarini bajaradi. Ushbu maqsadlar ayrim vaziyatlarda bir-birini to'ldirishi, boshqa vaziyatlarda esa ziddiyatga kirishishi mumkin. Shu bois migratsiya siyosatini faqat uning rasmiy maqsadlari asosida emas, balki amaliy natijalari, turli ijtimoiy guruhlarga ta'siri va uzoq muddatli oqibatlarini asosida baholash muhimdir.

Migratsiya va rivojlanish munosabatlarini baholashda ham bir tomonlama yondashuvdan qochish lozim. Migrantlarning pul o'tkazmalari oilalar daromadini oshirishi, ta'lim va sog'liqni saqlash xarajatlarini qoplashga yordam berishi mumkin. Biroq uzoq muddatli migratsiya oilaviy ajralish, parvarish majburiyatlarining qayta taqsimlanishi va ayrim hududlarda malakali ishchi kuchining kamayishi kabi muammolar bilan ham kechishi mumkin. Ushbu oqibatlarining qay biri ustun kelishi migratsiya davomiyligi, migrantning kasbiy malakasi, oilaning tarkibi, pul o'tkazmalaridan foydalanish shakli va kelib chiqish hududidagi iqtisodiy sharoitlarga bog'liq. Shuning uchun migratsiyaning rivojlanishga ta'sirini baholashda iqtisodiy ko'rsatkichlar bilan bir qatorda ijtimoiy va demografik mezonlardan ham foydalanish talab etiladi.

O'zbekiston sharoitida migratsiyani kompleks o'rganish alohida ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Mehnat migratsiyasi, xorijda ta'lim olish, qaytib kelgan migrantlarning bandligi, pul o'tkazmalarining oilalar farovonligiga ta'siri va migrantlarning huquqiy himoyasi kabi masalalar bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Ushbu masalalarni tadqiq etishda hududlar kesimidagi iqtisodiy tafovutlar, yoshlar bandligi, kasbiy tayyorgarlik, oilaviy strategiyalar va xorijiy mehnat bozorlaridagi talabni birgalikda hisobga olish zarur. Shuningdek, rasmiy statistik ma'lumotlarni uy xo'jaliklari so'rovlari, migrantlar bilan intervyyular va tegishli normativ-huquqiy hujjatlar tahlili bilan to'ldirish migratsiya jarayonlarining mahalliy xususiyatlarini aniqroq ochib berishi mumkin.

Mazkur metodologiyaning amaliy qo'llanishi ayrim cheklovlarni ham hisobga olishni talab qiladi. Birinchidan, migratsiya bo'yicha ma'lumotlar manbalarining ta'riflari va qamrovi farq qilishi mumkin. Ikkinchidan, norasmiy migratsiya, qisqa muddatli harakatlanish va qayta migratsiya holatlari ayrim statistik tizimlarda to'liq aks etmasligi ehtimoli mavjud. Uchinchidan, migratsiya qarorlariga ta'sir qiluvchi omillar vaqt o'tishi bilan o'zgaradi, shu sababli bir davrda olingan xulosalarni boshqa davrga bevosita tatbiq etishdan oldin qayta tekshirish zarur. To'rtinchidan, migratsiya tajribasi turli yosh, jins, kasb, huquqiy maqom va ijtimoiy guruhlarda bir xil kechmaydi. Shu sababli kompleks tadqiqot umumlashtirish bilan birga, guruhlar o'rtasidagi tafovutlarni ham ko'rsatishi lozim.

Umuman olganda, migratsiyani kompleks o'rganish metodologiyasi global jarayonlar va insonning kundalik hayoti o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashga xizmat qiladi. Uning asosiy afzalligi migratsiyaning sabablarini, amalga oshish mexanizmlarini va oqibatlarini yagona tahliliy doirada ko'rib chiqish imkoniyatidir. Biroq metodologiyaning samaradorligi faqat nazariy yondashuvlarning ko'pligiga emas, balki tadqiqot savolining aniqligi, ma'lumotlarning ishonchiligi, metodlarning to'g'ri tanlanishi va natijalarning tanqidiy talqin qilinishiga ham bog'liq.

Xulosa. Global transformatsiya sharoitida migratsiya jarayonlarini o'rganish zamonaviy ijtimoiy fanlar oldida turgan muhim ilmiy vazifalardan biridir. Migratsiya iqtisodiy imkoniyatlar, mehnat bozori, demografik o'zgarishlar, siyosiy sharoitlar, ijtimoiy tarmoqlar va ekologik omillarning o'zaro ta'siri natijasida shakllanadigan ko'p qirrali jarayondir. Shu sababli uni faqat bitta nazariya yoki metod asosida tahlil qilish migratsion harakatlarning sabab va oqibatlarini to'liq ochib berolmaydi.

Tadqiqot davomida migratsiyani kompleks o'rganishda tizimli tahlil, qiyosiy-tarixiy yondashuv, institutsional tahlil, statistik metodlar va sifat tadqiqotlarini o'zaro uyg'unlashtirish zarurligi asoslandi. Bunday yondashuv global darajadagi o'zgarishlar bilan mahalliy sharoitlar, ijtimoiy tarmoqlar va individual qarorlar o'rtasidagi aloqalarni aniqlashga imkon beradi. Ayniqsa, miqdoriy va sifat ma'lumotlarini birgalikda tahlil qilish migratsiya ko'lamini aniqlash bilan cheklanmay, uning ortida turgan ijtimoiy mexanizmlarni ham tushuntirishga xizmat qiladi.

Migratsiya jarayonlarini baholashda iqtisodiy natijalar bilan bir qatorda ijtimoiy moslashuv, oilaviy munosabatlar, inson kapitali, huquqiy himoya va ekologik xavflar kabi mezonlarni hisobga olish lozim. Migratsiyaning ta'siri kelib chiqish

va qabul qiluvchi hududlarda turlicha namoyon bo'lgani sababli, uning natijalarini bir xil va o'zgarmas hodisa sifatida baholash ilmiy jihatdan asosli emas. Buning o'rniga migratsiyaning turli guruhlar, hududlar va vaqt oralig'idagi oqibatlarini qiyosiy tahlil qilish maqsadga muvofiq.

O'zbekiston sharoitida taklif etilgan metodologik yondashuv mehnat migratsiyasi, qaytib kelgan migrantlarning ijtimoiy-iqtisodiy reintegratsiyasi, pul o'tkazmalarining hududiy rivojlanishga ta'siri va migratsiya siyosatining samaradorligini o'rganishda qo'llanishi mumkin. Buning uchun rasmiy statistik ma'lumotlar, xalqaro tashkilotlar hisobotlari, normativ-huquqiy hujjatlar, uy xo'jaliklari so'rovlari va migrantlar bilan o'tkazilgan intervyularni birgalikda tahlil qilish zarur. Kelgusidagi empirik tadqiqotlarda hududlar, kasbiy guruhlar va migrantlarning turli toifalarini qiyoslash metodologiyaning amaliy imkoniyatlarini yanada aniqlashtirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, global transformatsiya kontekstida migratsiya jarayonlarini kompleks o'rganishning samarali metodologiyasi fanlararo, ko'p darajali va dalillarga asoslangan tahlilga tayanishi lozim. Bunday metodologiya migratsiyaning murakkab sabablarini aniqlash, uning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarini xolis baholash va migratsiya siyosatini ilmiy asosda takomillashtirish uchun zarur nazariy hamda amaliy imkoniyatlarni yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. International Migration 2020 Highlights. New York: United Nations, 2020. URL: <https://desapublications.un.org/publications/international-migration-2020-highlights>
- [2] International Organization for Migration (IOM). World Migration Report 2024. Geneva: International Organization for Migration, 2024. URL: <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2024>
- [3] Ravenstein, E. G. The Laws of Migration. Journal of the Statistical Society of London. 1885. Vol. 48, No. 2. P. 167–235.
- [4] Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., Taylor, J. E. Theories of International Migration: A Review and Appraisal. Population and Development Review. 1993. Vol. 19, No. 3. P. 431–466.
- [5] de Haas, H., Castles, S., Miller, M. J. The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World. 6th ed. New York: Guilford Press, 2020.
- [6] United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. International Migration and Sustainable Development. New York: United Nations, 2024. UN DESA/POP/2023/TR/NO. 7. URL: <https://desapublications.un.org/publications/international-migration-and-sustainable-development>